

УДК 711.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.61.15>

УРБАНІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ЯВИЩЕ: ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна*

Урбанізація є ключовим процесом сучасності, що трансформує соціальні, економічні, культурні аспекти суспільного життя. Статтю присвячено дослідженню урбанізації як соціально-філософського явища, що формує міське середовище, змінює цінності, ідентичність, способи життя сучасної людини. Аналізується значення міст як центрів економічного розвитку, культурного обміну, соціальної інтеграції, а також вплив урбанізації на демографічну, соціальну структуру суспільства. Особлива увага приділяється філософському осмисленню міста як соціопросторової локації, де виникають нові типи соціальних відносин, що впливають на формування світогляду, поведінки містян. Втрата традиційних ціннісно-сміслових орієнтирів у міському середовищі спричиняє нестабільність світогляду, що ілюструється на прикладі Києва, де швидке зростання населення (близько 3 млн осіб) та комерціалізація спальних районів, таких як Троєщина, руйнують нормальне суспільне життя через брак громадських просторів, доступних для соціальної взаємодії, та Львова, де модернізація історичного центру, зокрема площі Ринок, загрожує культурній спадщині через туристичний бум, що перетворює автентичні простори на комерційні об'єкти. Проблема формування міської ідентичності розглядається з урахуванням соціальних, культурних, економічних чинників, специфіки українських міст. Урбанізація сприяє економічному прогресу, культурному різноманіттю, але створює виклики для збереження традиційних цінностей, автентичної ідентичності. Застосовується міждисциплінарний підхід, що поєднує філософію, соціологію, урбаністику, для аналізу урбанізації як складного процесу, що потребує нових стратегій управління міськими системами, спрямованих на сталий розвиток, баланс між технологічним прогресом, соціокультурними потребами суспільства, особливо в Україні, де історичні, міграційні фактори ускладнюють урбанізаційні процеси, створюючи унікальні виклики для міського планування, соціальної згуртованості.

Ключові слова: урбанізація, місто, ідентичність, цінності, соціальна структура, глобалізація, філософія міста, Київ, Львів.

Урбанізація є визначальним процесом сучасного світу, що трансформує просторову організацію суспільства, його соціальні, економічні та культурні структури. Міста, як-от Київ і Львів в Україні, стають осередками інновацій, економічного зростання та культурного обміну, водночас створюючи виклики для збереження традиційних цінностей і формування ідентичності. У статті проаналізовано урбанізацію як соціально-філософське явище, досліджено її вплив на суспільство, філософське осмислення міста як соціопросторової локації та проблеми, пов'язані з втратою ціннісних орієнтирів і формуванням міської ідентичності, з акцентом на український контекст. Мета статті – показати, як урбанізація формує сучасне суспільство та які виклики вона створює для сталого розвитку міст.

Урбанізація являє собою одне з ключових глобальних явищ сучасності, наслідки якого виявляються в різних сферах суспільного життя та по всьому світу. Урбанізація означає зростання кількості міст і частки населення, що проживає в міських областях. Крім того, вона

характеризується збільшенням значення міст як центрів промисловості та ринків послуг, а також як центрів, де зосереджені культурні процеси. Урбанізація суттєво та глибоко змінює організацію простору, впливає на цінності, соціальні ролі й уявлення про стандарти життя. Урбанізація нерозривно пов'язана з еволюцією суспільства. Вона є необхідним складником суспільного розвитку й водночас впливає на нього. Тому урбанізацію часто розглядають як соціально-економічне явище, як глобальний процес, що полягає в підвищенні значення міст у житті суспільства, у зростанні впливу міст на спосіб життя людей [1]. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високим рівнем урбанізації. З прискоренням процесу глобалізації урбанізація стала важливим і складним соціальним та економічним процесом. Це означає стрімке перетворення колишніх сільських територій на міські житлові забудови та водночас зміну просторового розподілу населення в цих районах. Згодом цей процес змінює не лише демографічну структуру суспільства, але і його соціальну структуру, включаючи домінантні професії, спосіб життя, культуру і поведінку [2, с. 12].

Урбанізацію часто пов'язують із науково-технічним прогресом і поширенням універсальної західно-європейської культурної моделі, що встановлює своєрідний стандарт для сучасного мегаполісу. Важливим елементом урбанізації є рух у напрямку централізації та децентралізації міського планування і забудови. Льюїс Мамфорд вказує на ключову зміну в принципах міського планування: від традиційної концентричної моделі, яка передбачала поступове розширення міста від центру до периферії, до домінування квадратних однотипних кварталів у забудові європейських міст, що сприяє їх децентралізації [3]. Урбанізація має величезне значення для сучасного суспільства з огляду на те, що саме в містах відбуваються у наш час головні продуктивні та комунікативні процеси. Саме міста є центрами економічного розвитку, де зосереджена значна частина виробничих, комерційних та сервісних установ. Вони створюють робочі місця, забезпечують економічне зростання й притягують інвестиції. Із цим пов'язано те, що урбанізація сприяє культурному обміну, творчій взаємодії і розвитку різноманітних культурних ініціатив. Міста стають центрами культурних подій, мистецтва, освіти і науки. Розвинута міська інфраструктура надає зручності для життя (транспорт, комунікації, освіта, медицина тощо), що поліпшує якість життя мешканців. Не менш важливим є те, що міста є місцем зустрічі різних соціальних груп, що сприяє соціальній інтеграції, різноманітності й толерантності.

Сучасні роздуми про місто як унікальну просторову соціальну локацію включають різноманітні аспекти людського існування, де знаходять своє місце особистісні значення, проявляється суб'єктивність і відбуваються процеси формування спільності. Місто розглядається не лише як простір для життя та самореалізації людини, але і як особливе середовище, де суттєві аспекти людської сутності модифікуються під впливом необхідності адаптуватися до умов життя, що постійно змінюються [4]. Урбаністичний аспект філософських роздумів пов'язаний із взаємозв'язками між суб'єктами та міським середовищем, а також із чинниками, що створюють особливі умови для відтворення міста. Місто виступає як ідеальна та типологічна модель спільноти, яка пройшла через індустріальну епоху й перейшла до постіндустріального розвитку.

Місто є складним і різноманітним середовищем для сучасних людей, що впливало на формування типового міського жителя протягом усієї історії людства. Після XVIII століття культура міста почала проявляти інноваційний характер. Збільшення різноманітності життя, поступове знищення традиційних цінностей, відмова від абсолютних істин і закріплення культури раціонального мислення і здорового глузду – ось основні ознаки нової міської свідомості. В умовах культури міста людина втрачає чіткі межі ціннісно-сміслових конструкцій і опиняється в стані постійного сумніву у світі без визначених меж.

З кінця XIX століття в процесах перетворення міста з'являються ознаки урбанізації, яка не лише відзначає культурні зміни, але й формує нові типи населення, соціальні відносини, способи життя та мислення в умовах стрімкого зростання міського населення. Це пов'язано з таким явищем, як індустріалізація, яка виражається в технізації природного ландшафту й планомірному підкоренні природного середовища з метою отримання необхідних ресурсів, які використовуються для створення та підтримання певних умов життя. Згідно з Льюїсом Мамфордом, ключовим ідеологічним складником європейської індустріалізації є поширення філософських концепцій утилітаризму, який на практиці означає задоволення людських потреб шляхом отримання економічного прибутку. У психологічному сенсі прагнення отримання постійного прибутку проявляється як безмежне прагнення до збагачення, що в політичному і культурному сенсі виражається як прагнення до широкої експансії. Усі ці аспекти індустріалізації виявляються в житті та вигляді міста. Характерна для промислової доби потреба в максимальній ефективності й результативності є виразом тієї самої психосоціальної мети. Цей феномен у містобудуванні виявляється у збільшенні щільності забудови та оптимізації використання простору всередині житла. Скасування цехової ієрархії та прискорення фабричного виробництва призводять до усвідомленого скорочення та спрощення просторових умов життя більшості міського населення, зведення його до необхідного мінімуму для виживання [5, с. 193]. В епоху індустріалізації тілесне, яке до того розглядалося як природне, стало розглядатися переважно як технічне. За Кішо Курокавою, стандартне трактування людської істоти, яке знаходиться на перетині природного й технічного, глибоко ув'язнене в протистоянні між тілесним і духовним, яке є характерним для європейської культури. Курокава пропонує альтернативний підхід у сприйнятті цієї антиномії через гуманізацію технології [6]. Подальша зміна взаємозв'язків між природним і технічним відбувалася в процесі урбанізації XX століття. За Пітером Слотердайком, замість інтеграції об'єктів міської інфраструктури в природне середовище відбувається повна заміна природного середовища урбаністичним, технізованим ландшафтом. Природне середовище в такому місті представлене як розчленовані та штучно культивовані біотопи [7].

У складному й різнобічному сучасному міському середовищі людина стикається з безліччю викликів, що піднімають питання можливості інтеграції людини в соціокультурне середовище на новому, більш високому рівні. У сучасному урбаністичному контексті виникають нові умови, які змушують людину переглядати свої основні уявлення, шукати пояснення і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки з уже наявними культурними формами, які раніше вважалися стійкими. Розуміння можливих шляхів самовизначення людини в контексті минулого, сучасного й майбутнього стає ключовою проблемою. Сучасні урбаністичні дослідження зосереджуються переважно на аспектах сталого розвитку міст, де постають виклики щодо забезпечення рівності місцевих мешканців у реалізації загальнолюдських прав через комунікаційну та інфраструктурну сфери. Вплив соціокультурного середовища великого міста, включаючи вплив масової культури та масової свідомості, суттєво спрощує мислення людини. Традиційні культурні моделі, які раніше зумовлювали самовизначення людини, у контексті урбанізації втрачають свою актуальність. У Києві, наприклад, стрімке зростання населення (близько 3 млн осіб) і концентрація економічної активності призводять до руйнування традиційних цінностей, як-от спільнотність, через тиск урбаністичного ритму та комерціалізації простору. Наприклад, у спальних районах, зокрема Троєщині, жителі часто відчують ізоляцію через брак громадських просторів і слабкі міжособистісні зв'язки. У Львові, навпаки, історична спадщина міста сприяє збереженню культурних традицій, але модернізація, зокрема реконструкція істо-

ричних кварталів, як-от площа Ринок, створює конфлікт між збереженням цінностей і потребами урбанізації, коли історичні будівлі перетворюються на туристичні об'єкти. Ще Роберт Парк вказував на те, що велике місто є місцем, де людина остаточно звільняється від контролю природи, яка раніше визначала її життя, що змінює значення колективної й, відповідно, індивідуальної свідомості [8]. У Києві це проявляється у швидкому розвитку спальних районів, де традиційні зв'язки між сусідами втрачаються через анонімність міського життя. У Львові проблема втрати цінностей пов'язана з комерціалізацією туристичного центру, де історичні будівлі перетворюються на комерційні об'єкти, що послаблює зв'язок містян з їхньою культурною спадщиною.

Багатогранне поняття ідентичності залишається загадковою сферою, незважаючи на його дослідження в багатьох наукових дисциплінах. Міська ідентичність, незважаючи на існування багатой теоретичної бази, залишається значною мірою невловимою та не досить дослідженою. Наявні наукові праці часто зосереджено на мікросередовищах або обмежених тематичних розвідках, де часто досліджено індивідуальне відчуття місця, а не ідентичність самого міського середовища. У Києві міська ідентичність ускладнена міграційними процесами, коли значна частина населення є вихідцями з інших регіонів, що послаблює відчуття місця. Наприклад, новобудови на Позняках приваблюють нових жителів, але не сприяють формуванню локальної спільноти. У Львові ідентичність тісно пов'язана з історико-культурною спадщиною, але урбанізаційні процеси, як-от розширення транспортної інфраструктури, створюють напругу між збереженням ідентичності та модернізацією. Сучасні дослідження міської ідентичності все більше акцентують увагу на складних взаємозв'язках між індивідами та їх урбаністичним середовищем, зважаючи на соціальні, психологічні, фізичні, культурні, економічні та політичні чинники.

Свобода в умовах урбанізації розглядається не лише як право самостійно приймати рішення, але й як необхідність це робити. Це створює умови для формування нового середовища самовизначення, де принцип індивідуалізації суспільства стає центральним. У такому середовищі особа змушена не лише адаптуватися до складних і динамічних умов урбаністичного життя, але й активно формувати власні соціальні ролі та ідентичність. Нова роль свободи як активного вибору стає важливим фактором у визначенні індивідуального місця в суспільстві, де персональні рішення й уявлення стають основою соціальної взаємодії і самовираження. Свобода в процесі досягнення автентичності може проявлятися через різні форми, що мають різні напрями: маргінальну та авторитарну. У цьому контексті маргінальна свобода виявляється як спроба відмовитися від соціальних норм і конформізму, шукаючи індивідуальний шлях і нові способи самовираження, часто на межі соціальних стандартів. Натомість авторитарна свобода виражається в прагненні контролювати свою долю й керувати нею через жорстке впровадження особистих принципів і норм, що можуть нав'язуватися іншим.

Проблема комунікації в урбанізованому середовищі є однією з найактуальніших і суперечливих тем сучасного соціально-філософського дискурсу. В умовах стрімкої урбанізації та постійних соціокультурних змін місто перетворюється на складний соціальний механізм, де традиційні моделі взаємодії і самовизначення зазнають суттєвих трансформацій. Філософський дискурс про місто і людину відображає культуру міжособистісного спілкування і визначає можливість містян для широкої самореалізації в урбаністичному середовищі, з'ясовуючи основні положення, що формують дух сучасного міського простору. Н. Гапон розглядає місто як простір, де розвиваються соціальні можливості людей (культурні, економічні, політичні) і як найбільш відповідну платформу для впровадження демократичних принципів [9, с. 36]. Втім, з іншого боку, урбанізм пов'язується з абсо-

лютною самотністю, яка не компенсується ані швидким технологічним прогресом, ані стрімким розвитком соціальних засобів комунікації [9, с. 41]. В Україні, у міських умовах, коли швидкість змін і технологічні інновації стали нормою, традиційні способи взаємодії поступово відходять на задній план. У Києві, наприклад, стрімкий розвиток мегаполісу та впровадження таких ініціатив, як Kyiv Smart City, сприяють цифровій комунікації, але не завжди вирішують проблему соціальної ізоляції в спальних районах, де контакти між сусідами зведені до мінімуму. У Львові, де історичний центр є осередком культурного життя, туристичний потік ускладнює міжособистісну комунікацію місцевих жителів, створюючи відчуття відчуження серед натовпу.

Сучасний досвід урбанізації, як загалом у світі, так і в Україні зокрема, показує, що світогляд і мислення містянина поступово звужуються – він починає відчувати себе частиною абстрактної машини. Чим більшим є місто, тим менше в людини критичне сприйняття навколишньої урбаністичної реальності, бо вона замкнута у власному коконі. Квартири стають бетонними гніздами, а міжособистісні контакти між сусідами й навіть родичами зменшуються до мінімуму. Велике значення у скороченні контактів між людьми в місті має інформаційне середовище – інтернет, Wi-Fi, гаджети та смарт-ТВ забезпечують миттєвий доступ до будь-якої інформації. Проте абсолютна доступність будь-якої інформації призводить до її знецінення. Користувачі починають цінувати лише яскраву інформацію, ігноруючи глибину знань. Використання інформаційних ресурсів перетворилося на споживання інформації, яке згодом стало інформаційною розвагою. Це призвело до спрощення як форм подачі інформації, так і методів її використання та засвоєння. Саме спрощення моделей подачі й споживання інформації спричинило калейдоскопічність світогляду містянина. Доступність інформації веде до того, що людина відчуває перенасичення нею, після чого відбувається її відторгнення. У Києві, наприклад, ініціатива Kyiv Smart City передбачає впровадження цифрових сервісів для спрощення доступу до інформації, але це часто призводить до інформаційного перевантаження, коли містяни втрачають інтерес до глибокого аналізу міських проблем, зокрема таких, як транспортна перевантаженість чи дефіцит доступного житла.

Останніми роками можна спостерігати наявність певного впливу на процеси урбанізації штучного інтелекту. Це помітно, зокрема, в особливостях формування міського досвіду, антропогенного середовища та міського дизайну. Урбанізм штучного інтелекту нині знаходиться в центрі уваги як через ажіотаж навколо самого ШІ, так і через визначальну роль, яку міста відіграють у глобальних соціально-екологічних змінах. Зв'язок між технологією штучного інтелекту та містом виявляється надзвичайно чітким і потребує застосування міждисциплінарних підходів, здатних застосовувати технологічні дані в соціальному та екологічному контексті. Штучний інтелект загалом розглядається як технологія, здатна оптимізувати міські системи в таких сферах, як підтримка аналізу даних для планування, анімація роботів, здатних керувати громадськими і приватними просторами, оптимізація транспортних потоків, споживання електроенергії та управління відходами. У Львові, наприклад, запровадження інтелектуальних транспортних систем, таких як електронні квитки, спрямоване на оптимізацію громадського транспорту, але не завжди враховує соціальні аспекти, як-от доступність для маломобільних груп. За словами Лучано Флоріді, філософія має головне завдання в цьому делікатному переході, а саме створити концептуальний дизайн, що сприяє взаємодії між цифровим і природним середовищем [10].

Запозичуючи західні моделі для багатьох сфер життя, в Україні не завжди глибоко занурюються в походження та зміст цих моделей. Зокрема, в Україні еліта безуспішно намагається створити систему відносин у наших містах за європейськими принципами

та моделями західного лібералізму. Однак Україна не пройшла етап формування європейського бюргерства, який створив масовий прошарок містян. Нині ж більшість наших містян – це вихідці із сільської місцевості, які живуть у містах вже третє чи четверте покоління. Отже, ми стикаємося з викликом знаходження власної української культурної форми міської ідентичності та усвідомлення українського міського культурного феномену. У більшості міст України відсутній досвід класичного європейського розвитку магдебурзького права. Замість того маємо специфічне розуміння державності й містобудування, сформоване під впливом історичних подій та багатовікової московської експансії. У Києві, наприклад, урбаністична культура формується під впливом швидкої урбанізації та міграції, що ускладнює створення єдиної міської ідентичності, особливо в нових районах, як-от Осокорки, де переважають висотні забудови. У Львові історико-культурна спадщина сприяє формуванню локальної ідентичності, але стикається з викликами глобалізації через туристичний бум, коли центр міста стає більше туристичним, ніж локальним простором.

Концепція розумного міста відіграє ключову роль. Ця форма розвитку міста базується на передових технологіях та інноваціях, які використовуються для підвищення ефективності послуг і міського планування. Іншими словами, розумне місто – це міський центр, яким керують у реальному часі за допомогою датчиків і програмного забезпечення, яке використовує значні набори даних щодо мешканців та їхнього середовища. В Україні проблема полягає в тому, що часто класифікують як розумні міста ті, які використовують найновіші технології, не враховуючи необхідності широкого розуміння співпраці та навчання, орієнтованого на ефективніше розв'язання міських проблем. Наприклад, у Києві проєкт Kyiv Smart City спрямований на цифровізацію міських послуг, але обмежений доступ до житла і транспортні проблеми, як-от перевантаження метро, залишаються невирішеними. У Львові ініціативи, зокрема впровадження електронного квитка, сприяють модернізації, але не завжди враховують потреби місцевих громад у збереженні культурної ідентичності, наприклад, через комерціалізацію історичного центру.

Висновки. Урбанізація як соціально-філософське явище трансформує суспільство, формуючи нові соціальні структури, цінності та ідентичності. Міста, зокрема Київ і Львів, є центрами економічного й культурного розвитку, але водночас створюють виклики, пов'язані з втратою традиційних цінностей та ускладненням формування автентичної ідентичності. Філософське осмислення міста як соціопросторової локації підкреслює його роль у формуванні нових типів соціальних відносин і способів життя. Проблеми втрати ціннісних орієнтирів, як у київських спальних районах, і збереження ідентичності, як у туристичному центрі Львова, потребують міждисциплінарного підходу, що поєднує філософію, соціологію та урбаністику, для розроблення стратегій сталого розвитку міст, котрі враховують як економічні, так і соціокультурні аспекти. Урбанізація відкриває можливості для інновацій, але її виклики, як-от утрата спільнотності в Києві чи комерціалізація історичного центру Львова, вимагають комплексного підходу до міського планування.

Список використаної літератури

1. Аверкина М.Ф. Методологічні засади дослідження сучасних міських процесів. *Економіка міста та урбаністика : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* Київ : КНЕУ, 2018. С. 59–60.
2. UN DESA. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. New York: United Nations, 2019.
3. Mumford L. The culture of the cities. New York: Harcourt, Brace and co., 1938.

4. Литвиненко А. Місто і міське повсякдення у вимірах філософської антропології. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2022. Вип. 40. С. 65–70.
5. Mumford L. *The city in history: Its origins, its transformations and prospect*. New York: Harcourt, Brau & World, 1961.
6. Kurokawa K. *Each of the Hero: The Philosophy of Symbiosis*. Tokyo: Kodansha International Ltd., 1997.
7. Sloterdijk P. *Foams: Spheres. Volume III: Plural Spherology*. Los Angeles, Semiotext(e), 2016.
8. Park R.E. *The Urban Community as a Spatial Pattern and a Moral Order*. Human Communities. Glencoe, Ill.: The Free Press, 1952.
9. Простір міста і простір життя в дискурсі соціальної філософії. / З.М. Атаманюк та ін. *Сучасна філософія в контексті міжкультурної комунікації* : колективна монографія. Львів-Торунь : Ліга-Прес, 2019. С. 36–52.
10. Floridi, L. (2019). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.

URBANIZATION AS A SOCIO-PHILOSOPHICAL PHENOMENON: GLOBAL CHALLENGES AND FEATURES

Borys Polyarush

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Urbanization is a pivotal process of modernity, reshaping social, economic, and cultural dimensions of society. This article examines urbanization as a socio-philosophical phenomenon, exploring its impact on urban environments, values, identity, and lifestyles of modern individuals. It analyzes the role of cities as hubs of economic growth, cultural exchange, and social integration, alongside the influence of urbanization on demographic and social structures. Special focus is placed on the philosophical understanding of the city as a socio-spatial entity fostering new social relations that shape worldviews and behaviors of urban dwellers. The loss of traditional value frameworks in urban settings leads to instability in worldviews, illustrated by Kyiv, where rapid population growth (around 3 million) and commercialization in districts like Troieshchyna disrupt community ties due to a lack of public spaces for social interaction, and Lviv, where modernization of the historic center, such as Rynok Square, threatens cultural heritage due to tourism, transforming authentic spaces into commercial objects. Urban identity is shaped by social, cultural, and economic factors, with attention to the specifics of Ukrainian cities. Employing an interdisciplinary approach combining philosophy, sociology, and urban studies, the article emphasizes the need for new urban management strategies to ensure sustainable city development, balancing technological progress with socio-cultural needs, particularly in Ukraine, where historical and migration factors complicate urbanization processes, creating unique challenges for urban planning and social cohesion in the context of global influences. An interdisciplinary approach combining philosophy, urban studies, and sociology is proposed to adapt urban policies for sustainable city development in Ukraine, where historical and migration processes create unique challenges for urban planning, social cohesion, and preservation of cultural heritage amid global influences.

Key words: urbanization, city, identity, values, social structure, globalization, philosophy of the city, Kyiv, Lviv.